

ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΗ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ ΤΩΝ ΒΟΡΕΙΩΝ ΠΑΡΑΛΙΩΝ ΤΗΣ ΛΕΣΒΟΥ

Θέσεις της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού

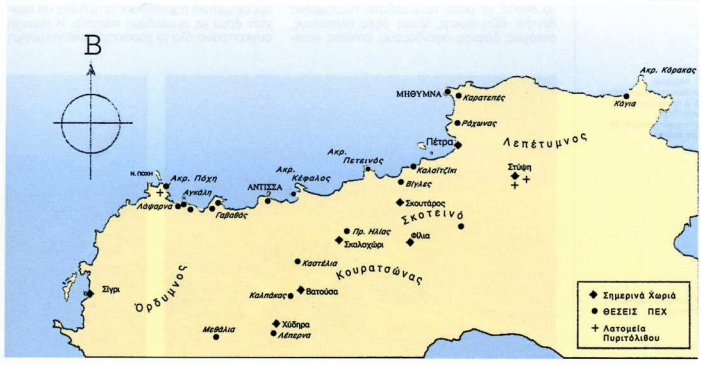
Βασίλης Κ. Κουμαρέλας
Ιατρός

Η καίρια θέση της βόρειας παραλιακής ζώνης της Λέσβου στη θαλασσινή αγκάλη της τρωικής χερσονήσου και πάνω στους θαλάσσιους δρόμους που συνδέουν την ηπειρωτική Ελλάδα και τα νησιωτικά συμπλέγματα του νότιου Αιγαίου με τα νησιά του βορειοανατολικού Αιγαίου, την Τρωάδα και τη Μαύρη Θάλασσα, καθόρισε διαχρονικά τη μοίρα της περιοχής. Είναι χαρακτηριστικό πως στη συγκεκριμένη ζώνη αναπτύχθηκαν οι δύο από τις έξι αρχαίες πόλεις της Λέσβου, η Μήθυμνα και η Άντισσα.

Την πανάρχαια, χωρίς άλλο, διασύνδεση των βορείων παραλιών με τη γειτονική Τρωάδα και τη Θράκη αφήνουν να διαφανεί τόσο οι σχετικές αναφορές στα ομηρικά έπη όσο και ο μύθος για τον Ορφέα, σύμφωνα με τον οποίο, το κεφάλι και τη λύρα του διαμελισμένου από τις Μαινάδες της Θράκης ήρωα έφεραν τα κύματα στις ακτές της Άντισσας¹.

Όπως σε κάθε περίπτωση, το φυσικό περιβάλλον υπήρξε, ήδη από τους προϊστορικούς χρόνους, ιδιαίτερα καθοριστικός παράγοντας στην οικιστική ανάπτυξη της ευρείας περιοχής, την οποίαν οριοθετούν τα ακρωτήρια Πόχη, από τα δυτικά, και Κόρακας, από τα ανατολικά.

Οι θέσεις της Π.Ε.Χ. στα Μεθάλια, στο ακρωτήριο Κέφαλος και στο ακρωτήριο Πετεινός επιστημονήκαν ενώ η εργασία αυτή είχε πάρει ήδη το δρόμο της δημοσίευσης. Για το λόγο αυτό δεν περιλαμβάνονται στοιχεία γι' αυτές τις θέσεις στο κείμενο.



Ηακτογραμμή έχει συνολικό μήκος περί τα 21 ναυτικά μίλια, είναι διασπασμένη από μεγάλον αριθμό όρμων, χερσονήσων και ακρωτηρίων, και περιλαμβάνει ασφαλή αγκυροβόλια για μικρά κυρίως πλεούμενα. Σημειώνουμε, συγκεκριμένα, τα φυσικά αραξοβόλια της Πόχης και της Αγκάλης, τα μικρολίμνα Γαβαθός, Λασπώδης Λιμνή (Τσαμούρ Λιμάνι) Σκαλοχωρίου, Καβάκι Πέτρας, Σκάλα Συκαμινιάς, και τα λιμάνια των δύο αρχαίων πόλεων, της Μηθύμνας (Μόλυβος) και της Άντισσας (τοποθεσία Οβριόκαστρο).

Βασικό στοιχείο στη γεωμορφολογία της ζώνης είναι τα βουνά και οι λόφοι, που αποτελούν τις τελευταίες, προς βορράν, παραφυάδες των ορεινών συγκροτημάτων Ορδμουνι, Κουρατσάνα, Σκοτεινά και Λεπετύμου. Το εν λόγω ανάγλυφο διαρρέεται από ποτάμια, κυρίως χειμάρρους, με σημαντικότερο εκείνον του Βούλγαρη, στην περιοχή της αρχαίας Άντισσας. Κατά μήκος των χειμάρρων, και ιδίως στις εκβολές τους, σχηματίζονται εύφορες εκτάσεις, όπου υπάρχουν πηγές νερού και πηγάδια. Οι προσχωματικές αυτές πεδιάδες και κοιλάδες, καθώς και οι ομαλότερες πλαγιές, είναι κατάλληλες για την καλλιέργεια δημητριακών, κηπευτικών και για την αμπελοφύτεια, ενώ σε μικρά, υπήνεμα τμήματά τους καλλιεργείται η ελιά.

Μεγάλο μέρος των ορεινών εκτάσεων είναι ξηρό και άγονο, πιο πολύ στη δυτική πλευρά της ζώνης, και μονάχα για βοσκές μπορεί να χρησιμοποιήσει, ενώ το υπόλοιπο καλύπτεται κυρίως από δάση βαλανιδιάς (*Quercus Aegilops*, *Quercus Rubensis*)² και πολλούς πρίνους, και είναι, επίσης, κατάλληλο για την κτηνοτροφία, την κυριότερη σήμερα ασχολία των κατοίκων.

Από γεωλογική άποψη η περιοχή ανήκει στο βόρειο τομέα του νησιού, ο οποίος αποτελείται από ηφαιστιογενή πετρώματα της τριτογενούς περιόδου³. Κυριαρχούν οι τραχείτες, οι ανδεσίτες και άλλα συγγενή είδη. Δημιουργήμα αυτής της περιόδου είναι και το περίφημο απολιθωμένο δάσος, το οποίο περιλαμβάνει πυριτωμένα δέντρα –είδη πεύκης, δρύες, οξείες, πλατάνους, σεκόγιες, δάφνες, σφενδάμους, φοίνικες, κανέ-

λα κ.ά.–, συγκεντρωμένα κατά κύριο λόγο σε περιοχές της Ερσσού και της Άντισσας, γύρω στον Ορδμούν⁴. Η γεωλογική σύσταση της βόρειας και της ανατολικής Λέσβου παρουσιάζει στενή συγγένεια με εκείνη τη γεωπονική τριηκτική χερσονήσου. Συγγένεια που παρατηρήσαν και οι αρχαίοι, όπως δείχνει η μαρτυρία του Στράβωνα: “τὴν Λέσβον τῆς Ἰσθμῆς ἀπορωγένηαι πεπιστεύουσαι”⁵.

Ανάμεσα στα ηφαιστειακά πετρώματα περιλαμβάνονται κατά τόπους και σημαντικά επιφανειακά κοιτάσματα πυριτόλιθου, υπό μορφήν βράχων και φλεβών, καθώς και διάσπαρτα σε ευρείες εκτάσεις κομμάτια ποικίλου μεγέθους. Το πετρώμα παρουσιάζεται σε μεγάλη ποικιλία αποχρώσεων, με συνθεότερες εκείνες του καφέ, του κοκκινωπού και του κίτρινου. Λόγω του μεγάλου βαθμού κρυστάλλωσης, η ποιότητά του είναι καλή έως και πολύ καλή. Οι μεγαλύτερες συγκεντρώσεις παρατηρούνται στη χερσονήσο της Πόχης, στην ευρύτερη περιοχή του όρμου των Λαψάρων, στη θέση Δερφονία Άντισσας και σε δύο τοποθεσίες παρά το χωριό Στύψη⁶. Οι περισσότερες θέσεις μπορούν να θεωρηθούν ως λατομεία, αφού το πέτρωμα έχει λατομηθεί εντατικά από τα παλιά χρόνια ως τα μέσα περίπου του αιώνα μας, από τους μαστόρους ντουγενιων ή τους ζευγάδες, χρησιμοποιούμενο για το “αρμάτωμα” των πρωτόγονων ολυνιστικών κατασκευών, γνωστών στο νησί ως ντουγένια, αρκάνες ή αρκάνια⁷. Τα αποθέματα πυριτόλιθου στις προαναφερθείσες περιοχές μπορούν να θεωρηθούν τεράστια για τα δεδομένα των προϊστορικών χρόνων και η προφανής σημασία τους για τους κατοίκους εκείνων των εποχών τεκμηριώνεται από την ανεύρεση εργαλείων από το συγκεκριμένο εντόπιο υλικό, σε όλες τις θέσεις οικησής, για τις οποίες θα γίνει λόγος ευθέως αμέσως.

Θα ξεκινήσουμε από τη δυτική ακρη τής υπό μελέτην περιοχής, όπου βρίσκονται τα **Λαψάρνα**. Πρόκειται για μια ευρεία κοιλάδα ανάμεσα σε χαμηλά υψώματα, που καταλήγει σε προσχωματική παραθαλάσσια πεδιάδα και ανοιχτόν όρμο με αμιουδερόη παραλία. Η περιοχή συγκεντρώνει όλα τα χαρακτηριστικά για μόνιμη

1. Λαψάρνα:
α- Λατομείο πυριτόλιθου,
β- η προϊστορική θέση
στην Πόχη,
γ- η προϊστορική θέση
στο Τσίφος.



2. Λατομείο πυριτόλιθου
στην Πόχη.



και αποδοτική εγκατάσταση. Έχει εκτάσεις κατάλληλες για καλλιέργεια, εκτεταμένα βοσκοτόπια, πολλά νερά από τον ομώνυμο χειμάρρο που τη διατρέχει, πηγές και πηγάδια, η δε θάλασσα της αποτελεί εξαιρετικό ψαρότοπο.

Στο **ακρωτήριο Πόχη**, που ορίζεται από τα δυτικά τον όρμο των Λαψάρων, εντοπίσαμε εκτεταμένο λατομείο πυριτόλιθου και οικιστική εγκατάσταση της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού (ΠΕΧ)⁸. Η τελευταία εκτείνεται σε υψίπεδο εκτάσεως 10 περίπου στρεμμάτων, με κρημνώδεις παρυφές, βατό μόνο από τη νότια πλευρά, όπου βρίσκονται ερείπια τείχους, καμωμένοι από μετρίου μεγέθους αργούς λίθους από ντόπιο τραχείτη. Στα επιφανειακά κεραμικά κατάλοιπα περιλαμβάνονται και λίγα όστρακα με σιλβωτή διακόσμηση από γραμμικά γεωμετρικά σχέδια, τα οποία ενδεχόμενα αποτελούν ενδείξεις και πρωιμότερης φάσης, στο τέλος της Νεολιθικής εποχής. Στο χώρο του οικισμού, και κυρίως στον αυχένα που τον χωρίζει από την περιοχή του λατομείου, βρήκαμε πολλά τέχνηρα πυριτόλιθου⁹ –λεπίδες και τμήματα λεπίδων, φολίδες, πυρήνες και άφθονα απολεπίσματα–, που καταδεικνύουν την εκμετάλλευση της ντόπιας πηγής από τους προϊστορικούς κατοίκους.

Το λατομείο βρίσκεται αμέσως νοτιοδυτικά του οικισμού. Υπάρχουν σημαντικότερα κοιτάσματα με υψηλό βαθμό κρυστάλλωσης και σε μεγάλη ποικιλία χρωμάτων. Κατά το μέγιστο μέρος αντιπροσωπεύονται οι ποικιλίες αποχρώσεων του καφέ, και ακολουθούν του λευκοκίτρινου και του κόκκινου. Οι γκριζόμαυρες είναι σπάνιες. Το πέτρωμα δεν περιορίζεται μόνο στους βασικούς πυρήνες (βράχους) του λατομείου, είναι διασκορπισμένο και στην ευρύτερη περιοχή της χερσονήσου της Πόχης. Η λήψη της πρώτης ύλης πρέπει να γινόταν με απλή απόσπαση. Όμως, δεν διαπιστώσαμε ίχνη από τη διαδικασία αυτή, ίσως εξαιτίας της φθοράς του υλικού και της συνεχούς αλλοίωσης των επιφανειών από την εκμετάλλευση του λατομείου και στις νεότερες εποχές, ακόμα και στον αιώνα μας, από τους ξυλουργούς-κατασκευαστές ντουγεγιών του χωριού Φτερούντα, που είχαν σχέδον

το μονοπώλιο διάθεσης των αλωνιστικών εργαλείων σ' ολόκληρη τη Λέσβο αλλά και στη Λήμνο¹⁰. Πρέπει εδώ να σημειωθεί πως η Πόχη διαθέτει το καλύτερο φυσικό λιμανάκι της περιοχής, η οποία αποτελεί το κοντινότερο μέρος της Λέσβου από τη Λήμνο. Αποθέσεις πυριτόλιθου υπάρχουν και σε άλλα μέρη της κοιλιάς των Λαψάρων, οι περισσότερες στις τοποθεσίες Κότσινας και Πετρούσες, η κοιλιά είναι κατάσπαρτη από μικρά κομμάτια, απολεπίσματα αλλά και εργαλεία.

Μία ακόμα θέση της ΠΕΧ επιστημονήκε και στο **ύψωμα Τσέφος**, που κλείνει τον όρμο των Λαψάρων από τα ανατολικά. Τα επιφανειακά ευρήματα δείχνουν πως το μέρος κατοικήθηκε και κατά τους ιστορικούς χρόνους, αρχαίους και βυζαντινούς¹¹.

Η επισήμανση των δύο θέσεων επιβεβαιώνει την άποψη του Ι. Κονή, ο οποίος θεωρούσε πιθανή την ύπαρξη προϊστορικών ευρημάτων στην περιοχή, αποδίδοντας στο τοπωνύμιο Λάψαρνα προϊστορική προέλευση¹².

Προχωρώντας πάντα προς τα ανατολικά, θα σταθούμε πρώτα στον αμμουδερό κολπίσκο **Αγκάλη**. Πλαισιώνεται από μικρή αλλά γόνιμη κοιλιά, που αρδεύεται από πηγάδια και μία πηγή. Το υπήνεμο φυσικό λιμανάκι είναι κατάσπαρτο από αρχαία οικιστικά λείψανα. Στον υψίπεδο χώρο του ομώνυμου ακρωτηρίου, που κλείνει τον κολπίσκο από τα ανατολικά, σε τόπο κρημνώδη και δυσπρόστο, επιστημόναμε εγκατάσταση της ΠΕΧ. Σήμερα καταλαμβάνει έκταση 3 περίπου στρεμμάτων, όμως υπάρχουν ερείπια και μέσα στη θάλασσα, λόγω διάβρωσης και καταποντισμού μεγάλου μέρους του ακρωτηρίου.

Ενδείξεις προϊστορικής οικησης υπάρχουν επίσης και στη δυτική απόληξη του κολπίσκου της Αγκάλης¹³, καθώς και στην κορυφή του γεωτονικού υψώματος **Μάκρυνας**¹⁴, το οποίο κατέχει δεσποζούσα θέση στην περιοχή.

Επόμενος σταθμός μας ο όρμος του Γαβαθά, με λιμάνι και πεδιάδα, όπου βρίσκονται κατά τόπους αρχαία οικιστικά λείψανα. Ενδείξεις προϊστορικής οικησης έχουν επιστημανθεί στην κορυ-



3. Πόχη. Η προϊστορική εγκατάσταση.



4. Πόχη, Δρέπανο, λεπίδες και τμήματα λεπίδων πυριτόλιθου.

5. Πόχη, Λεπίδες και τμήματα λεπίδων πυριτόλιθου.

6. Πόχη, Πυρήνας και φολίδες πυριτόλιθου.

7. Πόχη, Εργαλεία πυριτόλιθου.

φή και τη νότια πλαγιά των γειτονικών απότομων υψωμάτων **Κούκλα**¹⁵ και **Αμπαστός**¹⁶, ενώ αραιά ίχνη προϊστορικού περασματος υπάρχουν στο ύψωμα **Τσέφος**¹⁷. Στην περιοχή βρίσκονται κατά τόπους μικρά κείτσματα πυριτόλιθου.

Η **αρχαία Ανάσσα** κατείχε σημαντική θέση στο δυτικό ήμισυ των βορείων παραλίων, παρά το πεδίο "δέλτα" του ποταμού Βούλγαρη. Ανασκαφική έρευνα της W. Lamb απέδειξε πως το μέρος κατοικήθηκε από την Ύστερη Χαλκοκρατία. Όμως, οι πρωιμότερες ενδείξεις κατοίκησης χρονολογούνται στην ΠΕΧ και η κεραμική έχει τα παράλληλά της στην Τροία II¹⁸.

Επόμενος σταθμός μας η αγροτική περιφέρεια του **Σκουτάρου**. Η οικονομία του χωριού, παρά την τουριστική ανάπτυξη κατά τα τελευταία χρόνια, βασίζεται στην καλλιέργεια των προσχωματικών κοιλάδων Μικρής Τσιχράνας και Ανάσου, ενώ η ορεινή ενδοχώρα χρησιμεύει κυρίως στην κτηνοτροφία. Στην περιοχή εντοπίσαμε δύο οικιστικές εγκαταστάσεις της Πρώιμης Χαλκοκρατίας. Η μία βρίσκεται στο ύψωμα **Βίγλες**, πλάι σε καλλιεργησιμο οροπέδιο εκτάσεως 40 περίπου στρεμμάτων, ονομαζόμενο Σωθύρια, και σε θέση δεσποζόουσα του όριου Μικρή Τσιχράνα. Ανάμεσα στα επιφανειακά κατάλοιπα, κεραμική και πυριτόλιθο, σημειώνουμε τμήμα λεπίδας από οψιάνο, εύρημα ιδιαίτερου ενδιαφέροντος, αφού το συγκεκριμένο πέτρωμα δεν απαντάται στη Λέσβο¹⁹. Η αυξημένη διαφάνεια του ευρήματος απαιτεί ειδική ανάλυσή του, ώστε να εξακριβωθεί αν προέρχεται από τη Μήλο ή από πηγή της Μ. Ασίας*.

Η δεύτερη θέση εντοπίστηκε στη νοτιοδυτική πλαγιά του λόφου **Καλαϊτζίκι**, ο οποίος ορίζει από τα δυτικά τη θαλασσοινή ακαλή της Ανάσου, κατέχοντας καιρία θέση στα βόρεια παράλια. Στους νότιους πρόποδες του λόφου σώζονται ερείπια οχυρού των αρχαίων και των βυζαντινών χρόνων²⁰.

Στο δρόμο για τον Μόλυβο, και συγκεκριμένα μπροστά από το εκκλησίδιο του Αγ. Κωνσταντίνου που βρίσκεται στη νοτιοδυτική πλαγιά του βουνού **Ράχωνας**, υπάρχει επίχωση με μούρη και καστανή κεραμική της ΠΕΧ²¹.

Σαφείς ενδείξεις προϊστορικής κατοίκησης υπάρχουν και στη **Μήθυμνα**, τη δεύτερη σε ισχύ αρχαία πόλη της Λέσβου, που κατείχε σημαντική θέση, ακριβώς απέναντι από τα τρωικά παράλια. Στην αρχαιολογική συλλογή της κώμης περιλαμβάνονται ακεραία αγγεία της ΠΕΧ²². Σε σιστική ανασκαφή οικπέδου βρέθηκαν προϊστορική κεραμική και πλήθος οστέινων εργαλείων όλων των τύπων, σε επίχωση που μεταφέρθηκε για να σφραγίσει το στρώμα καταστροφής αρχαϊκού κτηρίου, προκειμένου να κτιστεί το οικοδόμημα της Ελληνιστικής εποχής²³. Ο Buccholz²⁴ περι-συνέλεξε όστρακα της Πρώιμης και της Μέσης Χαλκοκρατίας από τη θέση Παλαιά Μήθυμνα, αμέσως βορειοανατολικά της σημερινής κώμης, και της Ύστερης Χαλκοκρατίας από την τοποθεσία Ντάπια, κοντά στο λιμάνι. Η οικονομία της περιοχής βασίζονταν στις προσχωματικές καλλιεργησιμες εκτάσεις, στα εκτεταμένα ορεινά βοσκοτόπια και οπωσδήποτε στις εμπορικές και άλλες σχέσεις της με τις απικρινές μικρασιατικές ακτές.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει και ο απότομος λόφος **Καρά Τεπές**, που ορθώνεται βορειοδυτικά του Μολύβου. Στο πλάτωμα της κορυφής του διακρίνονται θεμελιώσεις κτηρίων, διάσπαρτο αρχαίο οικοδομικό υλικό και επιφανειακή κεραμική των ιστορικών χρόνων (κυρίως αρχαϊκών, ελληνιστικών και ρωμαϊκών). Από το μέρος αυτό (υψόμετρο 160 μ.) η θέα είναι πανοραμική: φαίνεται η ακρόπολη, η ευρύτερη περιοχή νότια της πόλης και όλοι οι δρόμοι που οδηγούσαν σ' αυτήν. Είναι φανερό η στρατηγική σημασία του υψώματος κατά τους αρχαίους χρόνους, πόσο μάλλον αφού από την ανατολική



ανάγεται πιθανότατα στα προϊστορικά χρόνια, κατέδειξε την ύπαρξη εγκατάστασης της ΠΕΧ, τα λείψανα της οποίας εκτείνονται στη δυτική πλαγιά καθώς και στην κορυφή του λόφου, όπου βρίσκονται και τα ερείπια οχυρού των αρχαϊκών χρόνων²⁸. Η επιφανειακή κεραμική δείχνει πως το μέρος κατοικήθηκε σχεδόν αδιάλειπτα μέχρι και τους υστεροβυζαντινούς χρόνους. Στα προϊστορικά ευρήματα που εντόπισε ο υπογράφων, και τα οποία παρέδωσε στην Κ' ΕΠΚΑ Μυτιλήνης²⁹, περιλαμβάνονται: χαρακτηριστικά όστρακα αγγείων, τμήμα αγκι-στρειδούς πηλίνου αντικειμένου, ένα σφαιρικό και δύο αμφικωνικά πήλινα σφονδύλια, δισκοειδές λίθινο βαρίδι, μικρός τριπτήρας, τρεις λίθινοι κρουστήρες και πολλοί πυριτόλιθοι, χρώματος κυρίως μαυριδερού, προερχόμενοι κατά πάσα πιθανότητα από το λατομείο στη θέση Βεργός, περί τα 5 χλμ. δυτικά των Χυδίων³⁰.

Επιφανειακή κεραμική και πυριτόλιθοι στην κορυφή και τη δυτική πλαγιά του λόφου **Καλπάκας** αποτελούν ενδείξεις οικιστικής εγκατάστασης της ΠΕΧ. Η θέση βρίσκεται δυτικά του χωριού **Βατούσα**, πλάι στον χείμαρρο της **Λαρδιάς** και σε εύφορη κοιλάδα, που είναι κατάσπαρτη από οικιστικά λείψανα των αρχαίων και κυρίως των βυζαντινών χρόνων.

Ανάμεσα στα προαναφερθέντα συνθήκες επικρατούν και στην περιοχή **Καστέλα**, βόρεια της Βατούσας, παρά τον χείμαρρο της **Μάρμαντος**. Το δυσπρόσιτο ύψωμα πήρε προφανώς το όνομά του από τα ερείπια οχυρού των αρχαϊκών χρόνων³¹, που σώζονται στην κορυφή του. Ανάμεσα τους επισημάναμε όστρακα αγγείων και κατεργασμένους πυριτόλιθους που μαρτυρούν οικιστική δραστηριότητα και κατά την ΠΕΧ. Σημειώνουμε ότι η προέλευση των τοπωνυμίων των γειτονικών περιοχών, **Μάρμαντος** και **Έλυμπος (Ολυμπος)**, θεωρείται προελληνική³².

Στην κορυφή του υψώματος **Προφήτης Ηλίας** (υψόμε. 542 μ.), που ορθώνεται αμέσως βορειοανατολικά του **Σκαλοχωρίου**, βρίσκεται ένας από τους πλέον ενδιαφέροντες αρχαιολογικούς χώρους της Λέσβου. Κοντά στο εκεί εκκλησίδιο υπάρχουν τα λείψανα σημαντικού οχυρού της Αντισαίας³³, στον περιβόλο του οποίου είναι ευδιάκριτες δύο οικοδομικές φάσεις. Μερικά τμήματα έχουν γίνει με λέσβια δομή, ίσως του τέλους της αρχαϊκής περιόδου, και άλλα με ισοδομικό σύστημα, πιθανότατα των ελληνιστικών χρόνων. Σε μικρό υψίπεδο, αμέσως νότια του οχυρού, υπάρχουν οικιστικά κατάλοιπα των αρχαίων και πιο πολύ των βυζαντινών χρόνων. Η επιφανειακή έρευνα στο χώρο του οχυρού απέδωσε και χαρακτηριστική της Πρώιμης Χαλκοκρατίας κεραμική³⁴, στην οποία περιλαμβάνονται και όστρακα με εμπιστοίτη ή και εγχάρκτη διακόσμηση. Ο αξιολογός κάμπος που εκτείνεται ανατολικά του χωριού, τα γύρω πλούσια ορεινά βοσκοτόπια και τα νερά (υπάρχει πηγή νερού ακόμα και στην κορυφή του Προφήτη Ηλία) εξηγούν τη διαχρονική οικηση της περιοχής, η οικονομία της οποίας βασίστηκε, όπως και στις μέρες μας, στη γεωργία και την κτηνοτροφία.

Τέλος, ενδείξεις προϊστορικής κατοίκησης αναφέρει ο Μάκης Αξιώτης³⁵ κοντά στην ψηλό-

πλαγιά του περνούσε, μεταφέροντας νερό από πηγές στις υπώρειες του Λεπέτυμιου, ο βασικός αγωγός υδροδότησης της πόλης, τα λείψανα του οποίου είναι ορατά.

Ανάμεσα στα προαναφερθέντα επιφανειακά ίχνη εντόπισαμε όστρακα αγγείων της ΠΕΧ, αρκετούς πυριτόλιθους και μερικούς οψιανούς. Στους τελευταίους, που έχουν όλα τα μακροσκοπικά χαρακτηριστικά του ηφλιακού πετρώματος, περιλαμβάνεται μικρή λεπίδα και ένας πυρήνας, η ανεύρεση του οποίου ενισχύει την άποψη για επιτόπια κατεργασία του εισαγόμενου υλικού.

Στις ακτές της υπό μελέτη ζώνης, που εκτείνονται ανατολικά της Μήθυμνας, έχει εντοπισθεί μόνο μία, προς το παρόν, προϊστορική εγκατάσταση. Βρίσκεται στο ύψωμα **Κόγια**²⁵, παρά την ομώνυμη αμμουδερή παραλία, όπου καταλήγει χείμαρρος και δημιουργείται εύφορη κοιλάδα, με πηγή νερού και πηγάδια.

Μετά τη σύντομη καταγραφή των παραλίων θέσεων, θα αναφερθούμε στις μεσόγειες εγκαταστάσεις, που έχουν μέχρι σήμερα επισημανθεί στην ορεινή ενδοχώρα της ζώνης. Θα αρχίσουμε από το χωριό **Χυδώρα**, που είναι κτισμένο στη νοτιοανατολική πλαγιά του λόφου **Κοιράνια (Τυράνια)**, παρά την όχθη του ποταμού **Βούλγαρη**, σε τόπο με πολλά νερά και πυκνή βλάστηση. Κάτοικοι των Χυδίωνρων επιδεικνύουν με προθυμία και καμάρι λίθινες αξίνες ή πελέκες και λίθινα υπαντικά βάρη, που βρίσκουν κατά καιρούς καλλιεργώντας τα κτήματά τους στην τοποθεσία **Λέπερνα**²⁶. Οι περισσότεροι πελέκες είναι καμωμένοι από μαύρο βασάλτη. Πιστεύουν πως είναι θεόσταλτοι κι έχουν σχέση με τον κραναίο, μερικοί δε τους θεωρούν φυλαχτά και τους έχουν στο εικονοστάσι. Λέπερνα ονομάζεται η καλλιεργήσιμη νότια πλευρά του υψώματος **Κοιράνια**. Η εξερεύνηση της περιοχής²⁷, που το όνομά της -Λέπερνα-

9. Κεραμική από τις Βιγλές Σκουτέρου (I), και Κλαϊτίες Σκουτέρου (II), α- τμήμα αμφικωνικού σφονδουλίου, β- διάτρητες λαβές αγγείων, γ- όστρακο ανοικτού αγγείου με λαβή παρά το χείλος, δ- τμήμα ποδιού χύτρας.

12. Προφήτης Ηλίας Σκαλοχαρίου. Διπλήτη λαβή και όστρακο με ενχάρκτη και εμπόση διακόσμηση.

τερη κορυφή του **Σκοτεινού**, και συγκεκριμένα στην τοποθεσία **Αμετέλλη**, παρά το εκκλησίδιο της Αγίας Παρασκευής, όπου υπάρχουν ερείπια αρχαίου οικισμού και λαξευτοί τάφοι.

Με βάση την συνοπτική αυτή επισκόπηση της γεωμορφολογίας της περιοχής και των οικιστικών θέσεων της Πρώιμης Χαλκοκρατίας, θα μπορούσαν να γίνουν οι εξής γενικές εκτιμήσεις:

Την οικιστική διάρθρωση της ευρείας ζώνης καθόρισε το φυσικό περιβάλλον, το οποίο, παρά τις επιμέρους διαφοροποιήσεις, δεν φαίνεται να έχει υποστεί σημαντικές αλλαγές από τη μακρινή εκείνη εποχή.

Από τις επισημανθείσες θέσεις, οι παράλιες είναι σαφώς περισσότερες των μεσόγειων. Τρεις αναπτύχθηκαν σε ακρωτήρια (Πόχη, Αγκάλη, Οβριόκαστρο), ενώ οι λοιπές καταλαμβάνουν την επίπεδη κορυφή και τη νότια, συνήθως, πλαγιά λόφων ευρισκομένων παρά την όχθη ή την εκβολή ποταμιών, σε μέρη όπου δημιουργούνται προσχωτινείες, καλλιεργησιμες εκτάσεις και υπάρχει νερό.

Τα συγκεκριμένα υψώματα είναι απότομα και αρκετά δυσπρόσιτα, με ευρεία θέαση της γύρω περιοχής, σε πολλά δε από αυτά σώζονται λείψανα αρχαίων οχυρών. Τα χαρακτηριστικά αυτά, κατά τη γνώμη μας, αφήνουν να διαφανεί πως ο παράγων "ασφάλεια" έπαιξε επίσης καθοριστικό ρόλο στην επιλογή των θέσεων οικησης κατά τους προϊστορικούς χρόνους.

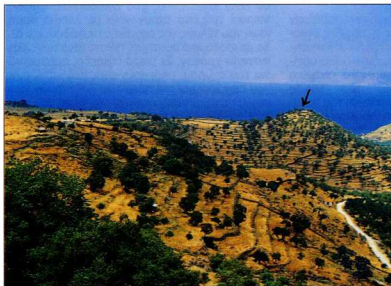
Όπως προκύπτει από τα επιφανειακά κατάλοιπα, σε πολλές από τις παραπάνω θέσεις αναπτύχθηκαν εγκαταστάσεις, οχυρά ή οικισμοί των ιστορικών χρόνων.

Λαμβάνοντας ως δεδομένο ότι η γεωμορφολογία των εν λόγω περιοχών, και ειδικότερα του νησιού, είναι κατά βάση η ίδια από την PEX μέχρι σήμερα, μπορούμε να υποθέσουμε πως και οι βασικοί τρόποι εκμετάλλευσης των φυσικών πόρων δε διαφέρουν από τους σημερινούς. Έτσι, η οικονομία των εν λόγω προϊστορικών θέσεων πρέπει να στηριζόταν κατά κύριο λόγο στη γεωργική και κτηνοτροφική παραγωγή. Για τους κατοίκους των μεσόγειων οικισμών, η ευχερέ-



στερη πρόσβαση στις ορεινές εκτάσεις μάς επιτρέπει να προσθέσουμε στις ασχολίες τους την εκμετάλλευση των δασών, κυρίως για προμήθεια ξυλείας, καθώς και τις σχετικές τροφολεκτικές δραστηριότητες (κυνήγ, συλλογή ριζών, καρπών κ.λπ.). Η ανεύρεση ιδιαίτερα μεγάλου αριθμού πελέκων στην εγκατάσταση των χυθίων θα μπορούσε να θεωρηθεί ενδεικτική υλοτομικής δραστηριότητας.

Την οικονομία των παράκτιων οικισμών θα ενίσχυαν, χωρίς άλλο, οι θαλασσινές ασχολίες, όπως η αλιεία, η ναυτιλία και το εμπόριο. Η επιλογή των παραλιακών θέσεων, οι περισσότερες από τις οποίες αποτελούν αρκετά ασφαλή αγκυροβόλια, δεν φαίνεται να είναι τυχαία. Την εποχή αυτή η εμφάνιση του χαλκού επιφέρει επαναστατικές αλλαγές, με την κατασκευή τελειότερων εργαλείων και όπλων, και η γειτονική Λήμνος, λόγω της κείρας θέσης της παρά τον Ελληνοπόντο, γίνεται κέντρο κατεργασίας και εμπορίας μετάλλων προερχόμενων από πηγές, όπως η περιοχή του Καυκάσου³⁶. Η στρατηγική

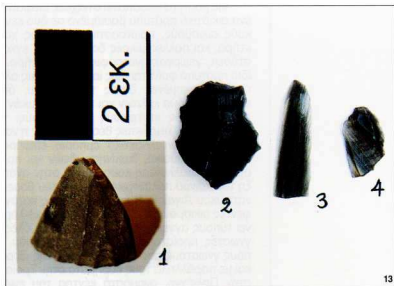


8. Η προϊστορική θέση στις Βιγλές Σκουτέρου.





12



13

σημασία των βορείων παραλίων της Λέσβου, πολύ κοντά στις μικρασιατικές ακτές και ακριβώς απέναντι από τη Λήμνο, δημιουργούσε τις προϋποθέσεις, ώστε κάποια από τα φυσικά "λιμάνια" της ζώνης να γίνουν κέντρα εμπορικής δραστηριότητας και ελέγχου των θαλάσσιων δρόμων προς την Τρωάδα και το "νησί του Ηφαίστου".

Η απόκτηση της νέας τεχνολογίας μέσω του ανταλλακτικού εμπορίου απαιτούσε πλεόνασμα γεωροκτηνοτροφικής παραγωγής, για την ανταλλαγή με μέταλλα, και οπωσδήποτε έπρεπε να υπάρχουν εκτεταμένοι οικισμοί - κέντρα πρωτοαστικού χαρακτήρα. Στη Λήμνο της ΠΕΧ, όπως προκύπτει από τα ως τώρα ανασκαφικά δεδομένα, τέτοια σημαντικά κέντρα υπήρχαν στην Πολιόγνη, στη Μύρινα και στο Κουκονήσι³⁷. Για τη Λέσβο, αν και τα στοιχεία είναι ακόμη πενιχρά και το μόνο τεκμηριωμένο ανασκαφικό κέντρο που γνωρίζουμε είναι η **Θερμή**, στα ανατολικά παράλια, τα επιφανειακά δεδομένα μάς επιτρέπουν να πιθανολογήσουμε

βάσιμα τουλάχιστον τρεις ακόμη αξιόλογους συνοικισμούς. Οι δύο βρίσκονται στον κόλπο της Καλλονής, στις τοποθεσίες **Κουρτήρ Λισβορίου**³⁸ και **Παλιόκαστρο-Σκεπαστό Καλλονής**³⁹. Ο τρίτος, στη θέση **Χαλατσές**, στον κόλπο της **Γέρας**⁴⁰.

Από τις καταγραφείσες προϊστορικές θέσεις των βορείων παραλίων, δύο φαίνεται πως συγκέντρωναν τις προϋποθέσεις ανάπτυξης εμπορικών σταθμών, αφού κατείχαν θέσεις κλειδιά και η γεωμορφολογία της ευρύτερης περιοχής τους επέτρεπε τη δημιουργία πλεονάσματος γεωροκτηνοτροφικών αγαθών προς ανταλλαγή: εκείνες της Μήθυμνας και του Οβριόκαστρου-Αντίσας, όπου κατά τους ιστορικούς χρόνους ήγκισαν οι δύο αιολικές πόλεις. Την υπόθεση μας ενισχύουν τόσο οι προαναφερθείσες ενδείξεις κατοίκησης κατά την ΠΕΧ στην Αντίσσα, με κεραμική που έχει τα παράλληλά της στην Τροία II⁴¹, όσο και η πυκνότητα των επιφανειακών προϊστορικών "σημαδιών" στο χώρο της αρχαίας Μήθυμνας.

13. 1. Κωνικός πυρήνας Λεπίδων. Οφινιάς (μήκ. 2,5 εκ., πλ. 2,3 εκ.).
Καρά Τεπές Μήθυμνας.
2, 3. Τμήματα Λεπίδων. Οφινιάς.
Καρά Τεπές Μήθυμνας.
4. Τμήμα Λεπίδας. Οφινιάς.
Βίγλης Σκουράτου.



10. Καλαϊτζίκι Σκουράτου. Μυλολίθοι.

11. Προφήτης Ησίας Σκαλοχωρίου.

Με βάση τα παραπάνω στοιχεία, διαφαίνεται ένα οικιστικό πρότυπο βασισμένο σε δύο κεντρικούς οικισμούς, πρωταρχικού πιθανώς χαρακτήρα, και πολλές μικρές δορυφορικές εγκαταστάσεις γεωργικοκτηνοτροφικού χαρακτήρα. Το ίδιο πρότυπο φαίνεται πως ίσχυε και στις άλλες πυκνοκατοικημένες ζώνες της Λέσβου, όπως εκείνες των δύο κόλπων και των ανατολικών παραλίων. Στους κεντρικούς συνοικισμούς, που όλοι κατέχουν παρόμοιες θέσεις-κλειδιά, η ναυτιλία και το ανταλλακτικό εμπόριο επιφέρουν, όπως είναι φυσικό, διακίνηση ιδεών και πολιτισμού, συμβάλλοντας καθοριστικά στην ανάπτυξη του κοινού πολιτισμικού κώδικα του βορειοανατολικού Αιγαίου. Η κεραμική στους καταγραφέντες οικισμούς της βόρειας ζώνης περιλαμβάνει τύπους αγγείων που απαντώνται σε όλες τις γνωστές προϊστορικές θέσεις του νησιού, τύπους γνωστούς από τις ανακαλύψεις της Θερμής και με παράλληλα τους ευρήματα στην Τροία και στην Πολύλοχη, ονομαστά κέντρα του ενιαίου πολιτισμού του βορειοανατολικού Αιγαίου.

Ιδιαίτερη παράμετρο στα θέματα οικονομίας και ανταλλαγών φαίνεται πως αποτέλεσαν τα σημαντικά κοιτάσματα πυριτόλιθου, και προπαντός εκείνα της ευρείας περιοχής των Λαψάρων⁴². Τα λατομμένα κοιτάσματα, η καλή ως επί το πλείστον ποιότητα των πετρωμάτων και το γεγονός ότι έχει βρεθεί ικανός αριθμός τέχνηργων στο σημαντικό λατομείο της Πόχης αποτελούν ενδείξεις εκμετάλλευσης του υλικού, προφανώς για τις ντόπιες ανάγκες λιθοτεχνίας, πιθανότατα δε και για την ενίσχυση της πρωτογενούς οικονομίας των μικρών προϊστορικών εγκαταστάσεων της κατά βάση άγονης περιοχής.

Η ανεύρεση οψιανού ημλικήα, πιθανότατα, προέλευσης καταδεικνύει επαφές με τις Κυκλάδες, εντάσσοντας τη Λέσβο στο ευρύ διαγειακό δίκτυο ανταλλαγών και επαφών. Η μοναδική μέχρι σήμερα αναφορά στο θέμα ήταν εκείνη της W. Lamb, η οποία κατέγραψε ένα μόνο μικρό κομμάτι (fragment) οψιανού στη Θερμή. Έρευνές μας, των τελευταίων χρόνων, κατέληξαν στην επισημάνση οψιανών σε οκτώ, συνολικά, προϊστορικές θέσεις του νησιού⁴³. Καταδεικνύεται έτσι πως το εισαγόμενο από τη Μήλο και τη Μ. Ασία προϊόν ήταν διαδεδομένο και στη Λέσο, παρόλο που το κύριο υλικό λιθοτεχνίας αποτελούσε ο άθροον ντόπιος πυριτόλιθος.

Ολοκληρώνοντας, πιστεύουμε πως με την παρούσα συνοπτική μελέτη αυξάνεται σημαντικά ο κατάλογος των θέσεων της ΠΕΧ και καλύπτεται ως ένα βαθμό το μεγάλο κενό που υπήρχε σε θέματα σχετικά με την προϊστορία της βόρειας Λέσβου⁴⁴. Και ακόμη ότι όλα τα παρατεθέντα στοιχεία, οι σκέψεις και οι υποθέσεις μόνο ως πρώτα ερεθίσματα πρέπει να θεωρηθούν, που μπορούν να δώσουν το έναυσμα για συστηματική επιφανειακή έρευνα, ώστε να διαφωτιστεί επαρκώς η προϊστορία της περιοχής, και κατ'επέκταση της Λέσβου.

Σημειώσεις

* Ευχαριστώ θερμά τις αρχαιολόγους: κ. Αντίκλια Μουνδρέα-Αργαφάκη, για τις επισημάνσεις της στο θέμα του οψιανού, και κ. Κλεώ Χατζηδανιήλ, για τις παρατηρήσεις της στο κείμενο.

1. Κοντής, Ι., *Λέσβος και η Μεσσηνιακή της περιοχή*, Αθήνα 1975, σσ. 101 κ.ε., 410, 416.
2. Κοντής, Ι., ό.π., σ. 23.
3. Κοντής, Ι., ό.π., σ. 13.
4. Βελιπέδης, Ε., "Το απολιθωμένο δάσος της Λέσβου, ένα σπάνιο μνημείο της φύσης", 1ο Επιστημονικό Συνέδριο, Μυτιλήνη-Σάρος, 26-27.4.1990.
5. Κοντής, Ι., ό.π., σ. 14.
6. Κουμαρέλας, Β., *Λέσβος, νησί ευκαίτητων*, Λαβιάκι ΙΖΤ, Μυτιλήνη 1990.
7. Κουμαρέλας, Β., "Αίθρια ντουμένα και τοαμακάστρες", *Αισιόκ Φόλιος* 37, Μυτιλήνη 1995.
8. Κουμαρέλας, Β., "Λέσβος Αρχαία. Στα χάρια της προϊστορίας", εφημ. *Αισιόκ Νέα*, Μυτιλήνη 14.8.1994. Επίσης, ό.π. σ. 6, σ. 248ε. Τα σημαντικά ευρήματα παραδέχονται στην Κ. ΕΠΚΑ και στέλλονται στο Αρχαιολογικό Μουσείο, Μυτιλήνη.
9. Κουμαρέλας, Β., όπως σημειώθηκε σ. 258.
10. Κουμαρέλας, Β., όπως σημ. σ. 6, 250.
11. Κοντής, Ι., ό.π., σ. 316.
12. Κουμαρέλας, Β., όπως σημ. σ. 6, 250ε.
13. Αζιμίτης, Μ., *Προϊστορικές της Λέσβου*, Μυτιλήνη 1992, Α', σσ. 447ε, 457.
14. Αζιμίτης, Μ., Κουμαρέλας, Β., Κωφόπουλος, Σ., "Άγνωστες προϊστορικές θέσεις στα βόρεια παράλια", εφημ. *Εμπρός*, Μυτιλήνη 6.2.1992.
15. Lamb, W., 1930, σ. 31, Spencer 1995, σ. 35.
16. Μικρό κομμάτι οψιανού αναφέρεται ο Μ. Αζιμίτης (ό.π., Α', σ. 333, και εφημ. *Εμπρός* 30.10.1997) στη Γέφυρα Αγ. Παρασκευής. Το πέτρωμα είναι ευρύφυτο, κακής ποιότητας, και δεν έχει καμία σχέση με τους οψιανούς που έχουμε μάθει σήμερα, εντοπίζοι σε προϊστορικές θέσεις του νησιού.
17. Κοντής, Ι., ό.π., χάρτες Κουμαρέλας, Β. "Δύο άγνωστες προϊστορικές εγκαταστάσεις στην περιοχή Σκουταρίου Λέσβου", *Λαβιάκι Ημερολόγιο*, Μυτιλήνη 1999.
18. Αζιμίτης, Μ., "Προϊστορικές θέσεις του νησιού", εφημ. *Εμπρός*, 4.3.1999.
19. Γεροντάκου, Ε., Αυγερινού, Π., "Παρατηρήσεις για την οικιστική δομή της Λέσβου και της Αίγινας στην ΠΕΧ (σε σχέση με τη γεωμορφολογία)", *Πρακτικά Συνεδρίου "Η Πολύλοχη και η ΠΕΧ στο Βόρειο Αιγαίο"*, Αθήνα 22-25.4.1996, σ. 455.
20. Αργοντινού-Αργυρά, Α., 1986, σ. 46b.
21. Buccholz, 1975, σσ. 38, 85-87, 121-123.
22. Αζιμίτης, Μ., εφημ. *Εμπρός*, 13.7.1986.
23. Αζιμίτης, Μ., εφημ. *Αργείο*, 28.9.1986.
24. Αζιμίτης, Μ., Κουμαρέλας, Β., Κωφόπουλος, Σ., "Ο προϊστορικός οικισμός στα Χάδρα", εφημ. *Εμπρός*, 30.1.1992.
25. Παρασκευάκης, Σ., "Οδοιπορικές Σημειώσεις", εφημ. *Ταχυδρόμο*, Μυτιλήνη 12.10.1929.
26. Κ. ΕΠΚΑ, αρ. πρωτ. 3914/24.11.1997.
27. Κουμαρέλας, Β., όπως σημ. σ. 253, 274.
28. Κουμαρέλας, Β., "Στα Χάδρα της Βατούσιας", εφημ. *Παλιό της Βατούσιας*, Μάρτιος 1990, Αζιμίτης, Μ., ό.π., Α', σ. 409.
29. Μαντζουράνης, Δ., Οι πρώτες εγκαταστάσεις των Ελλήνων στη Λέσο, Μυτιλήνη 1949, σ. 16.
30. Κοντής, Ι., ό.π., σσ. 123, 124.
31. Κουμαρέλας, Β., "Το αρχαίο οχυρό στον Πρ. Ηλία Σκαλοχωρίου", εφημ. *Αργείο*, 24.4.1988.
32. Κουμαρέλας, Β., "Λέσβια πέτρινα και πλέον χυλιτών στον Πρ. Ηλία Σκαλοχωρίου", εφημ. *Εμπρός*, 9 και 16.4.1998.
33. Αζιμίτης, Μ., εφημ. *Εμπρός*, 30.4.1998.
34. Γεροντάκου, Ε., Αυγερινού, Π., ό.π. σσ. 462, 463.
35. Κωφόπουλος, Σ., 1960, σ. 236, και Κοντής, Ι., ό.π., σ. 359.
36. Κουμαρέλας, Β., εφημ. *Αισιόκ Νέα*, σ. 23, 30.6.1996. Του κείνου, *Αίγματος-Νότιο*, Μυτιλήνη 1996, σ. 21c.
37. Κοντής, Ι., ό.π., χάρτες, και Spencer, 1995, σ. 13.
38. Spencer, 1995, σ. 35.
39. Γεροντάκου, Ε., Αυγερινού, Π., ό.π., σ. 457.
40. Θερμή, στα ανατολικά παράλια Ακρωτηρίου Μέρκρας (παραρχή Αγ. Βαρβάρας (Πλαμινάρι)), στα νότια παράλια Άγιος Σκουταρίου και Καρά Τεπες Μήθουνας, στα βόρεια παράλια Σκουταρίου Καλλονής, Κορυφή Λαοβρίου, Πρ. Ηλίας Λαοβρίου και Κασιτρέλλι Παροικιών, όλες στον κόλπο της Καλλονής.
41. Γεροντάκου, Ε., Αυγερινού, Π., ό.π., σ. 456.

Prehistoric Topography of the North Coast of Lesbos

V. Koumarelas

The author of the article identifies sites of the Early Bronze Age. By considerably enriching the list of the sites on Lesbos, which had been inhabited during the prehistoric period, he reveals the importance of the island during this era.